

Основи кримінального права України

План:

1. Основні поняття і система кримінального права України.
2. Характеристика Кримінального кодексу України.
3. Поняття кримінальної відповідальності.
4. Поняття злочину та його ознаки.
5. Поняття складу злочину. Ознаки складу злочину. Поняття кваліфікації злочинів.
6. Стадії злочину.
7. Співучасть у злочині. Види співучасників. Види злочинних груп.
8. Добровільна відмова від вчинення злочину.
9. Кримінальне покарання. Система кримінальних покарань.
10. Особливості кримінальної відповідальності й покарання неповнолітніх.

1. Основні поняття і система кримінального права України. Функції і принципи кримінального права

Теорія кримінального права – це вчення про злочин, вчення про склад злочину, вчення про покарання, вчення про кримінальну відповідальність за конкретні злочини тощо.

Кримінальні закони видаються тільки Верховною Радою України. Ніякі інші державні органи або посадові особи не правомочні видавати норми кримінального права.

Кримінальне право має властивий тільки йому предмет і метод правового регулювання — це метод правової охорони суспільних цінностей і відносин.

Злочин і покарання — дві головні інституції кримінального права.

Кримінальне право – це сукупність норм права, прийнятих Верховною Радою України, що встановлюють, які суспільно небезпечні діяння є злочинами і які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили.

Основна функція кримінального права — охоронна. Воно охороняє відносини, що регулюються або виникають в інших галузях права.

Кримінальному праву властива також регулятивна функція, яка полягає в тому, що спеціальні норми кримінального права дозволяють державним органам не притягати особу до відповідальності або до виконання покарання, забороняючи їй вчинювати суспільно небезпечні дії (бездіяльність), у той самий час вимагають правомірної поведінки після вчинення злочину. Норми кримінального права зокрема регулюють поведінку людини у ризикованих ситуаціях (необхідна оборона) що виключає відповідальність при правомірному захисті від злочинного посягання, звільнення від кримінальної відповідальності, погашення і зняття судимості.

Кримінальне право виконує запобіжну функцію, про що свідчить недопущення порушення кримінально-правових норм свідомими громадянами.

Кримінальному праву притаманний принцип особистої відповідальності. Суб'єктом злочину, тобто особою, яка може нести кримінальну відповідальність, є лише фізична особа, яка обов'язково є осудною.

Покарання має персональний, особистий характер і може застосовуватися тільки до конкретної особи, яка визнана судом винною у вчиненні злочину.

Важливим принципом кримінального права є також принцип індивідуалізації кримінальної відповідальності й покарання.

2. Характеристика Кримінального кодексу України. Структура кримінально-правової норми

Верховною Радою України в 2001 р. був прийнятий новий Кримінальний кодекс України, що набрав чинності з 1 вересня 2001 р.

Концептуальними положенням Кримінального кодексу є:

- 1) кримінально-правова охорона основ національної безпеки України, особи, її прав і свобод, власності й правового порядку від злочинних посягань;
- 2) закріплення єдності законодавчого встановлення кримінальної відповідальності (такі норми зосереджуються лише в Кримінальному Кодексі);

- 1) встановлення юридичного складу злочину в діях особи, що фіксується в кримінально-правовій нормі;
- 2) закріплення особистої і винної відповідальності;
- 3) посилення відповідальності за вчинення тяжких і особливо тяжких злочинів і посилення боротьби з організованою злочинністю;
- 4) урізноманітнення кримінально-правового впливу, що сприяє справедливості кари залежно від тяжкості вчиненого злочину й особи засудженого;
- 5) істотне зниження санкцій порівняно зі старим Кримінальним кодексом;
- 6) можливість звільнення від кримінальної відповідальності (при дієвому каятті, примиренні з потерпілим у справах про злочини невеликої тяжкості тощо), а також звільнення від покарання (наприклад, з певними випробуваннями, при умовно-достроковому звільненні тощо);
- 7) відмова від покарання у вигляді смертної кари і заміна її довічним позбавленням волі;
- 8) заохочення позитивної посткримінальної поведінки (наприклад, звільнення від відповідальності учасника організованої групи, який повідомив в органи влади про діяльність цієї групи і сприяв її розкриттю тощо);
- 9) пом'якшення відповідальності неповнолітніх порівняно з дорослими злочинцями.

Кримінальний кодекс України поділено на **Загальну й Особливу частини**. Загальна частина передбачає кримінально-правові норми узагальненого характеру, в яких відображаються підстави кримінальної відповідальності, чинність закону в часі й просторі, поняття злочину та його види, співучасть у злочині, повторність і рецидив злочинів тощо. Особлива частина передбачає конкретизовані норми про відповідальність за окремі злочини й зазначені покарання щодо осіб, які їх вчинили.

Загальна частина чинного Кримінального кодексу України складається з 15 розділів: «Загальні положення», «Закон про кримінальну відповідальність», «Злочини, його види та стадії», «Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкт злочину)», «Вина та її форми», «Співучасть у злочині», «Повторність, сукупність і рецидив злочинів», «Обставини, що виключають злочинність діяння», «Звільнення від кримінальної відповідальності», «Покарання та його види», «Призначення покарання», «Звільнення від покарання та його відбування», «Судимість», «Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування», «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх».

Особлива частина включає 20 розділів, систематизованих за групами охоронюваних споріднених суспільних відносин:

- 1) кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України;
- 2) кримінальна відповідальність за злочини проти життя і здоров'я особи;
- 3) протиправні діяння, що посягають на права, свободи й інтереси особи в сфері статевого життя - статева свобода та статева недоторканність;
- 4) протиправні діяння, що посягають на гарантовані Конституцією України свободу здійснення політичних, трудових, житлових, авторських прав, права на освіту, безоплатну медичну допомогу та інші особисті права людини і громадянина;
- 5) злочини проти власності — протиправні діяння, що вчинюються, як правило, з корисливих мотивів і порушують право власності (володіння, користування та розпорядження майном) та спричиняють майнову шкоду приватній особі, колективу або державі.

Норми Особливої частини встановлюють кримінальну відповідальність за окремі види злочинів, тому їхня структура однорідна і складається, як правило, з двох елементів — диспозиції і санкції.

Диспозицією називається частина норми Особливої частини, в якій визначається зміст (юридичний склад) злочинного діяння. За вчинений злочин у законі залежно від його суспільної небезпечності встановлено певну санкцію. У санкції визначаються вид і розмір покарання. За видом і розміром покарання можна встановити, якої тяжкості злочин вчинено — особливо тяжкий, тяжкий чи середньої або невеликої тяжкості (ст. 12 КК).

Альтернативною є санкція, в якій міститься вказівка на два або кілька видів покарань, з яких суд обирає лише одне. Значна частина санкцій у чинному Кримінальному кодексі України є альтернативними.

3. Поняття кримінальної відповідальності.

Кримінальна відповідальність — це особлива правова роль особи (власне її обов'язок) при вчиненні злочину отримати державний осуд, а також обмеження особистого, майнового чи іншого характеру, що визначається обвинувальним вироком суду.

Ніхто не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності за один злочин більше одного разу. Це положення відповідає ч. 1 ст. 61 Конституції України.

Кримінальна відповідальність характеризується тим, що:

- 1) органи правосуддя мають визнати особу винною у вчиненні злочину, як наслідок — цю особу примушують виконувати негативну правову роль у суспільстві й державі;
- 2) державна оцінка вчиненого злочину має вираження в осуді злочинця та його діяння в обвинувальному вироку суду;
- 3) вид і міра обмежень особистого (наприклад, позбавлення волі), майнового (наприклад, стягнення штрафу) або іншого характеру (наприклад, позбавлення права обіймати певні посади) обирається за встановленими межами відповідальності за вчинений злочин;
- 4) особа відповідає тільки за реальне вчинення злочину, за який встановлена відповідальність у кримінальному законі.

4. Поняття злочину та його ознаки.

У кримінальному праві поняття злочину, є фундаментальною категорією, оскільки вчення про нього лежить в основі всіх кримінально-правових норм.

Злочином є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину. У ч. 2 зазначеної статті закріплені три ознаки злочину:

- 1) суспільна небезпечність діяння;
- 2) винність особи;
- 3) передбаченість діяння в законі про кримінальну відповідальність

Перші дві ознаки — суспільна небезпечність і винність — є матеріальними, що розкривають соціально-психологічну природу злочину, третя — формальна, що відбиває юридичну природу злочину, тобто його протиправність.

Суспільна небезпечність злочину полягає в тому, що при цьому завдається шкода відносинам, які охороняються кримінальним законом, або міститься реальна небезпека заподіяння такої шкоди.

Кримінальна відповідальність настає тільки за наявності вини, за якою особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

Протиправність — це формальна ознака злочину. Вона означає обов'язкову наявність його в кримінальному законі на момент вчинення злочину.

Одним з елементів протиправності є караність злочину. Караність злочину впливає із суспільної небезпечності й протиправності діяння. Діяння є кримінально караним тому, що воно суспільно небезпечне і передбачене кримінальним законом саме як злочин.

5. Поняття складу злочину. Ознаки складу злочину. Поняття кваліфікації злочинів.

Законодавець виділяє з усієї сукупності ознак протиправної поведінки лише ті, які характеризують той чи інший злочин, найбільш значущі, типові, що однаково притаманні всім злочинам даного виду (усім крадіжкам, пограбуванням, хуліганствам тощо). У новому Кримінальному кодексі міститься близько 700 складів злочинів.

Склад злочину: суб'єкт, об'єкт, суб'єктивна та об'єктивна сторони.

Об'єкт злочину відображає те, на що завжди посягає злочин, чому або кому він заподіює певну шкоду.

Суб'єкт злочину — це фізична особа, яка вчиняє злочин. Відповідно до ст. 18 КК суб'єктом злочину є фізична особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати відповідальність.

Об'єктивна сторона — виражається в дії чи бездіяльності, якою заподіюється шкода чи створюється загроза заподіяння шкоди суспільним відносинам.

Юридичні особи (підприємства, організації, установи, політичні партії, громадські організації і т. ін.) не можуть бути суб'єктами злочинів.

Кримінальна відповідальність, за загальним правилом, настає з **16 років** (ч. 1 ст. 22), а за окремі злочини, перелік яких наведений у ч. 2 ст. 22 (наприклад, убивство, розбій, зґвалтування), відповідальність встановлюється з **14 років**.

Суб'єктивна сторона — це внутрішня сторона злочину, яка охоплює психічні процеси, свідомість, волю особи в момент вчинення злочину. Ознаками суб'єктивної сторони є вина, мотив і мета злочину. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони будь-якого складу злочину є вина особи. Вина — це психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності й наслідків вчинку, виражене у формі умислу чи необережності (ст. 23 КК).

Кримінальний кодекс України передбачає умисел і два його види — прямий і непрямий (ст. 24 КК). При прямому умислі особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачає його суспільно небезпечні наслідки і бажає їх настання. Наприклад, ухиляючись від призову на строкову військового службу (ст. 335 КК) особа знає про призов, але не бажає виконувати свій конституційний обов'язок. При непрямому умислі особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння (дії чи бездіяльності), передбачає його суспільно небезпечні наслідки. Вона прямо не бажає, але допускає настання цих наслідків.

Кримінальна відповідальність можлива й за необережне вчинення протиправної дії або бездіяльності. Зміст необережності (ст. 25 КК) включає її два види: злочинну самовпевненість і злочинну недбалість.

Злочинна самовпевненість полягає у специфічному ставленні суб'єкта злочину до суспільно небезпечних наслідків діяння у вигляді передбачення нею їх настання, але легковажного розраховування на їх відвернення. Злочинна недбалість має місце тоді, коли особа взагалі не передбачає навіть можливості настання суспільно небезпечних наслідків, але внаслідок обставин повинна була їх передбачити.

6. Стадії злочину

Стадії вчинення злочину - це певні етапи його здійснення, які істотно різняться між собою ступенем реалізації злочинного наміру, характером діяння (дії або бездіяльності) та моментом закінчення.

У Кримінальному кодексі України визнаються злочинними і караними три стадії вчинення злочину:

- 1) готування до злочину;
- 2) замах на злочин, що разом із готуванням до злочину становить незакінчений злочин;
- 3) закінчений злочин.

Замах на злочин має місце тоді, коли:

- 4) вчинено діяння, безпосередньо спрямоване на вчинення певного злочину;
- 5) злочин не доведений до кінця;
- 6) причини закінчення злочину не залежать від волі винного.

7. Співучасть у злочині. Види співучасників. Види злочинних груп.

Співучастю у злочині визнається умисна спільна участь кількох суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину (ст. 26 КК). При співучасті об'єднуються кілька осіб і вчиняють злочин спільно і навмисно.

Розрізняють такі види співучасників: виконавець (співвиконавець), організатор, підбурювач, пособник (ст. 27 КК).

Виконавцем (співвиконавцем) вважається особа, яка безпосередньо або шляхом використання інших осіб, що не є суб'єктами злочину, вчинила конкретний злочин.

Організатором визнається особа, яка організувала вчинення злочину (злочинів) або керувала його (їх) підготовкою чи вчиненням (ч. 3 ст. 27КК).

Підбурювачем вважається особа, яка схилила іншого співучасника до вчинення злочину. Способи підбурювання можуть бути різні (умовляння, підкуп, погрози, примус або інші подібні

дії, наприклад вказівки, наказ тощо), але їх об'єднує те, що в результаті в інших співучасників виникає бажання, рішучість учинити злочин.

Пособником визнається особа, яка порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь або усуненням перешкод сприяла вчиненню злочину іншими співучасниками.

За стійкістю зв'язків, а також стійкістю умислу розрізняють вчинення злочину різними злочинними групами:

- 1) групою осіб;
- 2) групою осіб за попередньою змовою;
- 3) організованою групою;
- 4) злочинною організацією.

Вчинення злочину організованою групою можливе тоді, коли в його готуванні або вчиненні брали участь три і більше осіб, які раніше зорганізувалися у стійке об'єднання саме для вчинення злочину або злочинів.

8. Добровільна відмова від вчинення злочину.

Добровільною відмовою вважається остаточне припинення особою за своєю волею готування до злочину або замаху на злочин, якщо при цьому вона усвідомлювала можливість доведення злочину до кінця (ч. 1. ст. 17 КК). При закінченому злочині добровільної відмови бути не може. Якщо особа відмовилася добровільно від доведення злочину до кінця, то вона може бути притягнута до кримінальної відповідальності лише за умови, якщо фактично вчинене нею діяння містить склад іншого злочину (ч. 2 ст.17 КК).

Поняття добровільної відмови складається з таких ознак:

- 1) остаточне припинення особою готування до злочину;
- 2) відмова від вчинення злочину з волі самої особи;
- 3) розуміння особою можливості доведення злочину до кінця.

9. Кримінальне покарання. Система кримінальних покарань

Кримінальне покарання є необхідним засобом охорони держави, суспільства і безпеки особи від злочинів.

Покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого (ч. 1 ст. 50 КК). Покарання є своєрідним мотиватором законослухняної поведінки. Застосування покарання є одним із завершальних етапів кримінальної відповідальності, юридичним наслідком злочину. Покарання має публічний характер і може бути застосоване тільки за вироком суду від імені держави.

Система покарань містить такі їхні види:

- 1) штраф;
- 2) позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу;
- 3) позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю;
- 4) громадські роботи;
- 5) виправні роботи;
- 6) службові обмеження для військовослужбовців;
- 7) конфіскація майна;
- 8) арешт;
- 9) обмеження волі;
- 10) тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців;
- 11) позбавлення волі на певний строк;
- 12) довічне позбавлення волі.

За порядком призначення покарання поділяються на три групи:

- 1) основні покарання;
- 2) додаткові покарання;
- 3) покарання, що можуть призначатися і як основні, і як додаткові (ст. 52 КК).

До основних покарань відносять:

1) громадські роботи (ст. 56 КК) — встановлюються на строк від 60 до 240 годин і відбуваються не більш як чотири години на день;

2) виправні роботи (ст. 57 КК) — призначаються на строк від шести місяців до двох років і обов'язково супроводжуються відрахуванням із суми заробітку засудженого в доход держави в межах від 10 до 20 відсотків заробітку засудженого;

3) службові обмеження для військовослужбовців (ст. 58 КК) — встановлюються на строк від шести місяців до двох років із відрахуванням у доход держави від 10 до 20 відсотків грошового забезпечення, одержаного засудженим;

4) арешт (ст. 60) на строк від одного до шести місяців;

5) обмеження волі (ст. 61) на строк від одного до п'яти років з утриманням в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства з обов'язковим залученням до праці;

6) тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців (ст. 62) від шести місяців до двох років;

7) позбавлення волі на певний строк (ст. 63) — на строк від одного до п'ятнадцяти років і відбувається в кримінально-виконавчих установах;

8) довічне позбавлення волі (ст. 64) — воно замінило смертну кару актом помилування, довічне позбавлення волі може бути замінене позбавленням волі на строк не менше 25 років (ст. 87).

До додаткових покарань відносять:

1) позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу (ст. 54) — безстрокове;

2) конфіскацію майна (ст. 59) — призначається лише у випадках, прямо передбачених у санкціях статті за тяжкі й особливо тяжкі корисливі злочини.

Покараннями, що можуть призначатися і як основні, і як додаткові є:

1) штраф (ст. 53) — встановлюється у межах від 30 до 50000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Неоподатковуваний мінімум доходу громадян дорівнює 17 грн., в окремих випадках може бути встановлений більший розмір штрафу;

2) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ст. 55) - на строк від двох до п'яти років як основне і від одного до трьох років як додаткове покарання.

10. Особливості кримінальної відповідальності і покарання неповнолітніх. Вік кримінальної відповідальності та злочини, за які встановлена кримінальна відповідальність неповнолітніх

Неповнолітні за кримінальним законом отримують особливий правовий статус. По-перше, кримінальній відповідальності підлягають ті неповнолітні, яким до вчинення злочину виповнилося шістьнадцять років. По-друге, у віці від чотирнадцяти до шістьнадцяти років підлягають кримінальній відповідальності не всі особи, що вчинили злочини, а лише ті, які вчинили найнебезпечніші злочини:

1) проти життя і здоров'я особи - умисне вбивство (статті 115- 117 КК), умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121), умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 122);

2) проти статевої свободи й статевої недоторканості особи — зґвалтування (ст. 152), насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (ст. 153);

3) проти волі, честі й гідності особи. Наприклад захоплення заручників (ст. 147);

4) проти власності — крадіжку (ст. 185), пограбування (ст. 186), розбій (ст. 187), вимагання (ст. 189), умисне знищення або пошкодження майна (ч. 2 ст. 194);

5) проти громадської безпеки — бандитизм (ст. 257), терористичний акт (ст. 258);

6) дії, передбачені частинами 1 і 3 ст. 262 з викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем у складі організованої групи чи вимагання цих предметів поєднане з насильством, небезпечним для життя;

7) проти безпеки руху та експлуатації транспорту — пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів (ст. 277), угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (ст. 278), незаконне заволодіння транспортним засобом (частини 2 і 3 ст. 289);

8) проти громадського порядку й моральності — хуліганство (ст. 296);

9) злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів — викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем;

10) злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян — посягання на життя державного чи громадського діяча, працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця (ст. 348), погрозу або насильство щодо працівника правоохоронного органу, пов'язані із заподіянням йому або близьким родичам тяжкого тілесного ушкодження (ч. 3 ст. 345), погрозу або насильство щодо державного чи громадського діяча, що призвело до спричинення йому тяжких тілесних ушкоджень (ч. 3 ст. 346),

11) злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку — посягання на життя представника іноземної держави (ст. 443).

Санкції за їх вчинення є досить диференційованими, зокрема серед злочинів, що належать до середньої тяжкості, санкції складають від 2 до 5 років, серед тяжких злочинів вони є досить великими і коливаються у межах від 5 до 10 років, особливо тяжких злочинів — від 10 років позбавлення волі.

Вчинення злочину в неповнолітньому віці є обставиною, що пом'якшує покарання. Ця норма кримінального права свідчить про намір законодавця пом'якшити відповідальність неповнолітніх порівняно з дорослими правопорушниками. До неповнолітніх, які вчинили злочин поряд із загальними підставами кримінальної відповідальності, передбачено певні особливості кримінальної відповідальності та покарання. Усі ці особливості вміщені в окремому розділі Кримінального кодексу України і стосуються:

- 1) звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності (ст. 97, ч. 2 ст. 106);
- 2) видів і призначення покарання (статті 98—103);
- 3) звільнення від покарання та його відбування (статті 104—107);
- 4) погашення і зняття судимості (ст. 108).